

Срђан Будисављевић,¹
Студент докторских студија
Правни факултет у Нишу

ПРЕГЛЕДНИ НАУЧНИ ЧЛАНАК
doi:10.5937/zrpfni1777189B

UDK: 340.12:17

Рад примљен: 16.06.2017.
Рад прихваћен: 26.10.2017.

ПРИНЦИПИ МОРАЛНОСТИ У ЈУСНАТУРАЛИСТИЧКОЈ МИСЛИ ЛОНА ФУЛЕРА

Апстракт: Смисао и циљ рада је осветљавање природе специфичног концепта унутрашње моралности права Лона Фулера. Наиме, његов модел јуснатурализма представља својеврстан антипод позитивистичкој мисли тадашње епохе, испољавајући притом и извесне карактеристике које значајно одударају од претходећих му концепата из корпуса природноправне мисли. У првом делу рада тежиште ће бити стављено на расветљавање појма унутрашње моралности, као особеног, процедуралног вида правне етике, да би затим уследило претресање принципа неопходних за његово постварење. Ови принципи дефинишу оне универзалне критеријуме које сваки пропис мора да испуни како би задовољио морални минимум, те како би се право снабдело легитимитетом да члановима одређене заједнице поставља одговарајуће захтеве. Посебан осврт ће бити учињен и на критичку рецепцију Фулерове мисли.

Кључне речи: Лон Фулер, јуснатурализам, унутрашња моралност, принципи моралности, позитивизам.

1. Увод

Релативизацијом уврежених схватања, те категоричким иступом против теоријских струјања која попут својеврсног тренда епохе доминирају током читавог двадесетог века, Лон Фулер се представља као несумњиво једна од најинтригантнијих фигура савремене америчке правне мисли. Истрајност коју демонстрира у актуелизацији идеје природног права у веку када учења правног позитивизма празнују своје победе у академским круговима, свакако представља разлог који овог мислиоца својевремено гура у центар научних превирања, те управо одлучност у настојању да се наново афирмише концепт јуснатурализма – истина у једном новом

1 budess84@gmail.com

руху, али уз све традиционалне хуманистичке конотације које овај идејни комплекс садржи – обезбеђује његовом делу одговарајуће место у историји филозофско-правне мисли.

Секуларизам, као један од основних атрибута Фулерове природноправне теорије, извире из оствареног дисконтинуитета у односу на јуснатуралистичке традиције његових претходника, те се манифестује у одсуству склоности да се норме и стандарди наведеног концепта моралности постулирају са ослоном на извесне трансцедентне принципе изражене кроз појмове божанске правде, односно универзалних и непромењивих вредности иманентних самој људској природи. Можда се у поменутој одлици назире и црта извесне непретенциозности, будући да легитимитет моралног захтева више није стационаран у области божанског и метафизичког, већ се из домена натприродног сели у приступачније сфере практичних људских потреба.

Моралност права као својеврсни бревијар Фулеровог јуснатуралистичког концепта, први пут бива објављена 1964. године, и мада је само често апострофирано као круцијални иступ ауторове научне „херезе“, ово дело ипак представља тачку кулминације једног дужег процеса кристализације Фулерове мисли. Наиме, основне тезе своје природноправне филозофије Фулер гради и разрађује кроз дугогодишњу полемику са Х. Л. А. Хартом, као својим главним опонентом, те се кроз овакву интелектуалну спрегу ово дело кали и развија до нивоа основног манифеста Фулерове доктрине. Појава „Моралности“ на научној сцени, и поред оригиналности и свежине коју је удахнула оновременој теоријско-правној мисли, праћена је буром негодовања и критика, што потврђује и чињеница да већ у наредних неколико година по њеном објављивању пера најеминентнијих аутора обогаћују правну литературу десетинама разноврсних публикација, које кроз широк дијапазон различитих приступа, од својеврсних панегирика до категоричког одбацивања, третирају Фулерову мисао. Само књига настаје на основу серије Фулерових предавања у оквиру William L. Storrs Lecture Series одржаних у току априла 1963. године на правном факултету универзитета Јејл, те управо оваквим околностима свог формирања дело дугује особен „предавачки облик омогућавајући на тај начин неформалну и често аргументовану презентацију предмета“ (Степанов, Вукадиновић, 2000: 67).

2. Кратак осврт на историјски развој идеје природног права

Идеја природног права егзистира у оквиру филозофске мисли већ неколико миленијума, и на том дуготрајном путу свог развоја манифестује се у

различитим видовима, те пролази кроз разноврсне модификације које неретко бивају условљене потребом и околностима одређене историјске епохе. Без обзира на све развојне варијације концепта јуснатурализма, појам природног права ипак испољава своје опште црте, на темељу којих нам пружа могућност да га у начелу одредимо као скуп принципа за регулисање друштвених односа, снабдених квалитетима универзалног важења и апсолутне праведности, а који свој легитимитет црпе из есенцијалне људске природе, човековог разума или божје воље.² Отуда „природно-

2 Најраније, недвосмислене склоности ка раздвајању природног поретка и система позитивног права налазимо већ у предкласичној хеленској мисли, у филозофији грчких софиста. Већ Хипија и Антифонт инаугуришу тезе о принципима природног поретка иманентног самој људској суштини, промовишући – на овој основи утемељене и праћене несагледиво далекосежним утицајем – идеје опште једнакости, односно слободе свих људи. Међутим, дијаметрално различито поимање природног права које свој израз налази у мисли тзв. „млађих софиста“, понајпре Каликла и Трасимаха, у основи се супротставља демократичности поменутих идеја и њиховом хуманистичком карактеру, излажући схватања о оправданости и легитимности неједнакости и владавине јачег као темељним принципима који проистичу из саме људске природе. Надаље, наведеним схватањима о природној једнакости људи супротставља се и етос грчког племства, односно дух атинске аристократије кристализован у мисли носилаца старогрчке класичне филозофије, Платона и Аристотела. Обојица у идеалу правде препознају највишу врлину, мада се праведност у њиховим представама манифестује кроз прихватање идеје о неједнакости појединих друштвених категорија и њиховом адекватном третирању, сходно разликама у самој њиховој природи. Постојање јасне свести о, од људског разума независних и универзално важећих, непромењивих принципа природног поретка, манифестује се и кроз Цицеронову трипартитну поделу права, која уз *ius civile* и *ius gentium*, као позитивно важећих права, садржи и *ius naturae*, односно природно право које би било заједничко свим људима и свим временима. Продор хришћанског наука у политичко-правну сферу у потоњим вековима довео је до радикално нових тумачења друштвених односа и позиције човека у свемиру, те се и нова позиција природног права устоличује појавом Августина и његовим схватањем односа *Lex aeterna* и *Lex naturalis*, првог као вечитог закона који произилази из неограничене божанске праведности и премудрости, и другог који се темељио на човековом доживљају ових вечних и непромењивих божанских принципа. Даљи развој природноправних схватања остварује се под снажним печатом хришћанске теологије. У том смислу Тома Аквински, као најеминентнији представник средњовековне схоластичке мисли, позитивно-правном поретку претпоставља метафизичке категорије божанског и природног закона, указујући да је помоћу вредности изражених у *Lex aeterna* уређено не само људско друштво, него и целокупни универзум. У освит новог доба, кроз дело Хуга Гроцијуса, идеја природног права поприма сасвим нови смисао, где овај појам бива лишен сваке божанске конотације, налазећи своје извориште искључиво у сфери људског разума; као и Томаса Хобса, те оригиналност његове интерпретације идеје природног права, која особеност свог израза носи у склоности да се његови принципи не постулирају нити на темељима природног, нити божанског закона, већ на бази урођених људских нагона, а пре свега инстинкта самоодржања. Посебан значај у развоју идеје природног права припада Жан-Жаку

правне теорије увек указују на дуалитет правне појаве (природно право и позитивно право), објективност важења природног права или његову независност од воље и деловања људи, етички савршен (идеалан) садржај природног права и коначно надређеност природно-правних начела у односу на правила позитивног права“ (Степанов, Вукадиновић, 2003: 28). Са становишта секуларизованих модалитета филозофије природног права посебно је значајно запажање да ће „од Гроцијуса надаље, природно право бити схватано као људска норма коју је наметнуло аутономно понашање субјекта, слободно од било какве објективне претпоставке, норма која настаје у разуму, суштинском елементу људске субјективности“ (Фасо, 2007: 247).

У том смислу, теорија моралности права Лона Фулера представља један специфичан позни изданак дугог и богатог развојног пута природноправне мисли, чији су смисао и карактер одређени особеностима дате епохе и амбијента.

3. Особеност фулерове перцепције појма права – право као подухват

Како би се Фулерова мисао о унутрашњој моралности права, као централни предмет овог рада, могла потпуније сагледати, те како би се на прави начин могао разумети њен смисао и значај који јој се придаје у погледу конституисања законитог правног поретка, корисно би било третирати је у границама једног ширег теоријског контекста у оквиру кога егзистира. У том смислу, освртањем на Фулерову укупну перцепцију феномена права, разоткрива се његово чврсто упориште у идеји моралности, те се у језгровитости ове дефиниције очитују основне одлике његовог мисаоног система.

Идеја унутрашње моралности као комплекса квалитета којим право треба да буде снабдевано, односно наметање моралног императива за којим

Русоу, те његовом дуализму природног и грађанског стања друштва. Као основне вредности које одликују природни поредак Русо афирмише слободу и једнакост, те управо у њиховој пуној заштити Русо види сврху своје пројекције будућег грађанског друштва. На почетку двадесетог века идеја природног права бива потиснута новим теоријским струјањима – марксистичком науком, грађанским емпиризмом и др. Управо мањкавости наведених приступа наводе извесне теоретичаре ка поновном окретању концепту природног права, односно ревитализацији и унапређењу старих поставки и креирању нових модела. Снажнији импулси ка обнављању јуснатуралистичке мисли приметни су најпре у Француској (Шармон), док се по завршетку Другог светског рата, са читавом плејадом мислилаца природноправне провенијенције (Кемпски, Коинг, Леман, Фешнер, те нарочито Густав Радбрух) Немачка представила као ново жариште природноправне мисли.

законодавац треба да се поводи приликом стварања права, неминовно се одражавају и на само Фулерово дефинисање овог феномена. Наиме, оспоравајући вредност свих оних теоријских приступа који, третирајући правни предак са становишта његових различитих елемената – понајпре хијерархијског устројства, односно принуде засноване на сили – само „играју по спољашњим рубовима те делатности, никад се не бавећи непосредно њеним проблемима“ (Фулер, 2011: 125), он исказује склоност ка томе да право види као сврсисходну делатност, која кроз повођење за захтевима законитости и ефикасности, стреми остваривању својих циљева. У том се контексту, „полазећи од тога да је и стварање права сврсисходна делатност, она може разумети само кроз упознавање њене есенцијалне вредности и сврхе“ (Ђурђић, 2012: 708). Сам концепт Фулере унутрашње моралности, те значај улоге законодавца у њеном остварењу представљају својеврсну основу за његово дефинисање права, које тумачи као „подухват подређивања људског понашања владавини правила“ (Фулер, 2011: 114).

Већ и летимичан осврт на Фулере теоријске поставке открива сву симптоматичност ове дефиниције, кроз коју су, на један суптилан и језгровит начин, изложене основне тезе његове правне мисли. У том смислу, он објашњава да и сама употреба појма „подухвата“, као иначе најподложнија проблематизацији од стране неистомишљеника, налази прави смисао у оквирима његове диференцијације степена остварености различитих захтева правне законитости, односно мере у којој један правни систем може заиста да представља право. Управо је овај елемент „подухвата“, као делатност и настојање уперено ка одговарајућем циљу, а које, у мањој или већој мери, може бити подложно неуспеху, снабдевен приметно антипозитивистичком нотом, израженом у схватању да право може бити у различитом степену остварено, те се, као такво, опире позитивистичкој логици по којој оно или постоји или не.

Супротстављајући се склоности позитивиста да право тумаче као артикулацију власти, односно као „чињеницу друштвене моћи“, Фулер је експлицитан: „гедиште које ја критикујем види стварност права у чињеници власти установљене за стварање права. Оно што ова власт одреди као право – јесте право. Приликом овог одређења не поставља се питање; на њега не могу да се примене придеви „успешно“ и „неуспешно“ (Фулер, 2011: 153). Управо нас овакво гедиште поново усмерава ка појму подухвата, као кључном елементу Фулеровог поимања права, који, представљајући напоре управљене ка што потпунијем остварењу циљева оличеним у представама савршене легалности, води изнијансираности мере у којој се, удовољавањем захтевима унутрашње моралности, остварило постизање пуног легалитета.

4. Дуалистичко схватање моралности – моралност дужности и моралност тежње

Уважавајући сву сложеност и богатство људског бића и разноврсне области његове делатности, те различитост значаја владања човека суоченог са очекивањима и захтевима који му се намећу у виду друштвене дужности, у виду моралног императива, Фулер феномену морала признаје двојност његове природе. Елементаран значај предмета моралног деловања, неопходност чина, односно уздржавања ка коме је упућен захтев друштвене заједнице, са једне стране, те тежња појединца ка потпуном остваривању својих потенцијала и афирмацијом у вишим сферама духа са друге, представљају основ за разликовање појединих категорија моралних правила. Фулер их представља кроз два вида моралности: моралност дужности и моралност тежње.

Фундаменталност захтева које пред појединца поставља потреба за очувањем друштвене заједнице или одговарајућег поретка најчешће чини срж морала дужности, те се сам морални императив карактерише јасном артикулисаномшћу правила. Старозаветних десет божијих заповести по Фулеру би представљале класичан образац овог типа моралности, где се на јасан и непосредан начин од појединца захтева поштовање основних друштвених принципа и вредности, те се кроз јасно формулисану наредбу: не убиј, не укради, припаднику заједнице предочава на какво се понашање он обавезује.

Моралност тежње, са друге стране, у којој Фулер препознаје сродност са духом античке грчке класике, свој смисао налази у подстицају ка бољем и вишем, ка потпунијем животу и богатству деловања и стваралаштва. Трагови оваквих назора се на суптилан начин провлаче и кроз Платонову и Аристотелову мисао, при чему Фулер истиче да „уместо идеје о добру и злу, о моралном захтеву и моралној дужности, код Грка првенствено сусрећемо учења о исправном и одговарајућем понашању, о понашању какво доликује људском бићу које дела на себи примерен најбољи могући начин“ (Фулер, 2011: 21).

5. Концепт унутрашње моралности као темељ фулеровог јуснатурализма и реакција критике

Саму срж Фулеровог правног натурализма, као онај квалитет који право уопште чини могућим и постојећим – постојећим сходно схватањима јуснатуралиста, без подлагања склоности позитивиста да у односу на „добро“ право разликују и „рђаво“, представља његов концепт унутрашње

моралности права. Њега Фулер супротставља тада доминантној правно-позитивистичкој мисли, те насупрот њеним тезама којима се заступа оштро раздвајање права и морала излаже своје виђење односа ових двају феномена. Управо ова димензија моралности права свој императив усмерава ка остварењу оних елементарних услова у којима би право најпре пружило могућност да буде препознато, којима би се оно идентификовало као право, чиме би се уједно снабдело и легитимитетом да члановима друштва поставља захтеве у погледу њиховог понашања. Другим речима, „уколико правне норме не садрже минимум моралности не могу бити делотворне па не заслужују тај назив“ (Вукадиновић, 2012: 60). Наиме, овде се као кључни проблем намеће питање постизања одговарајућих легислативних квалитета којима би се оправдавало наметање правила грађанима, те који би као такви послужили као критеријуми за просуђивање степена дужности појединца да се повинује захтевима законодавства.

Специфичност Фулеровог концепта *унутрашње моралности* лежи управо у његовој самониклости, те одговарајућа настојања да се овим схватањима нађе упориште у јуснатуралистичким традицијама не би била сасвим оправдана. Наиме, континуитет Фулеровог теоријско-правног третирања проблема моралности у односу на богату природноправну заоставштину могао би се тражити на оном подручју које сам Фулер проглашава спољашном моралношћу права. Управо се овај аспект моралности простира у правцу онаквог уређења друштвених односа и људског понашања којим би био услишен одговарајући ниво моралних захтева, како би се подручје људског деловања, као предмет регулације, довео у склад са моралним схватањима друштва. Међутим, кад Фулер инсистира на унутрашњој моралности права, он истиче захтев за неопходношћу остваривања оних квалитета правног акта који би служили постизању моралне прихватљивости самог акта, као средства регулације свог предмета. Овај вид моралности Фулер назива процедуралним, изразом који је, како сам тврди, „опште погодан да се укаже како се не бавимо суштаственим циљевима правних правила, него начинима на који се систем управљања људског понашања мора саставити и примењивати ако треба да буде ефикасан, а да истовремено остане оно што треба да буде“ (Фулер, 2011: 106).

Надаље, Фулер признаје доминантну улогу коју на подручју остваривања захтева унутрашње моралности поседује моралност тежње, констатујући да сама природа ове моралности искључује могућност да се питање њеног остваривања просуђује кроз аршин испуњавања наметнутих дужности, те се ни мера остварености њених захтева не може процењивати стандардом испуњене обавезе. У складу са тим, од законодаваца би се требало очекивати да делује у циљу остваривања постављених циљева,

односно да тежи да их у што већој мери оствари. Фулер стога напомиње да се због афирмативног и стваралачког својства својих захтева, унутрашња моралност права рђаво остварује кроз дужности, биле оне моралне или правне, те је због тога унутрашња моралност права осуђена да остане углавном моралност тежње, а не дужности.

Међутим, кад Фулер инсистира на унутрашњој моралности права, он истиче захтев за неопходношћу остваривања оних квалитета правног акта који би служили постизању моралне прихватљивости самог акта, као средства регулације свог предмета. Овај вид моралности Фулер назива процедуралним, изразом који у потпуности одговара потреби да се укаже како се не бавимо суштаственим циљевима правних правила, него начинима на који се систем управљања људског понашања мора саставити и примењивати ако треба да буде ефикасан, а да истовремено остане оно што треба да буде.

Образлажући концепт унутрашње моралности, Фулер не пропушта да нас упозори на значај њеног разликовања у односу на спољашњу моралност права, те одговарајућих предмета, односно циљева чијем остваривању морални поредак тежи. Као такви, Фулерови принципи представљају полазиште за својеврсно морално устројство права, које ће касније законодавац кроз конкретну правну регулативу настојати пројектовати и на друштвене односе. Поводом тога, Самерс уочава да су „ови принципи били неутрални у односу на сврху закона у материјалном смислу (његову „спољну“ моралност), али, разматрајући их, чини се мање вероватним да ће уистину лоши закони бити усвојени“ (Summers, 1984).

У овој фази разматрања Фулеровог концепта унутрашње моралности корисно би било скренути пажњу на извесну проблематизацију саме његове природе, а која у светлу критичких осврта бива потенцирана од стране теоретичара позитивистичке оријентације. Суочен са оценама критичара који наведене принципе третирају искључиво као услове постизања веће ефикасности законодавства, Фулер се упушта у дуготрајну оштру полемику која ће безмало потрајати до окончања његовог живота, те ће, својом исцрпношћу, обимом и упорношћу, неизбрисиво обележити правну мисао друге половине двадесетог века. Сведочанства овог сучељавања налазимо разасута кроз прилично богату литературу, која би, ради остваривања што потпунијег увида у природу овог сукоба, требало бити консултована.

За почетак, корисно би било скренути пажњу на одговор писму који, према наводима Роберта С. Самерса, Фулер упућује Волфгангу Фридману, професору Универзитета Колумбије, а у којем се између осталог каже:

„третирајући моје принципе легалности више као услове ефикасности, ваше мишљење се подудара са Хартовим, Дворкиновим, Коеновим, Хјузовим и Самерсовим. Ипак, према мом скромном мишљењу, сви ви грешите“ (Summers, 1984). Управо нам наведени пример отвара перспективу на ширину Фулерових конфронтација, те нам поред афирмисаности имена која стоје наспрам њега, пружа наговештај постојаности његових теза, коју ће он, уосталом, и демонстрирати у деценијама које следе. Сам Самерс је, прешавши пут од непомирљивог противника до својеврсног апологете Фулерових идеја, закључио „да принципи општости, јасности, проспективности и други, осигуравају грађанину фер могућност да се повинује закону. Додуше, његов избор може да се састоји у повиновању лошем праву, али је грађанин барем имао фер прилику да одлучи како ће да поступи, и да у складу са тим, делује. Ово само по себи представља морал“ (Summers, 1984).

Самерс, надаље, наглашава одговорност коју Фулер приписује представницима власти, који као повереници државне моћи и суверенитета, а на бази тзв. „моралности улоге“, сносе обавезу да ту моћ и користе поштено, јер би, у супротном, свака злоупотреба моћи од стране носиоца власти представљала огрешење о поверење грађана, ускраћујући им могућност да поступају у складу са законом. У том смислу, сам Фулер истиче чврсту заснованост унутрашње моралности права на принципу узајамности, која се манифестује кроз гаранције које власт, по цену губитка легитимности као специфичне моралне категорије, пружа грађанима, обавезујући се да ће, у случају поштовања правила које законодавац прописује, на њих и примењивати управо та и таква предвиђена правила.

Џон Финис, као млађи аутор, који интелектуално стасава управо у сенци велике полемике која се води на релацији јуснатурализам – позитивизам, те као мислилац који своју теоријско-правну позицију проналази у редовима поборника природноправних идеја, проницљиво уочава основне квалитете Фулерове мисли. Наиме, интерпретирајући Фулерову теорију, он у њој препознаје представу права као друштвеног поретка, који се несумњиво разликује од сваког другог поретка коме би својствено било тзв. менаџерско управљање поданицима, а сама бит тог разликовања почива у обавезама којима владаоце оптерећује скуп Фулерових моралних принципа. У том смислу, Финис напомиње да „постоји суштинска компонента колаборације и реципроцитета приликом потхвата подређивања људског понашања правним нормама, за разлику од простих менаџерских норми“ (Финис, 2005: 16). Вредност тог реципроцитета, као квалитета који несумњиво преставаља кључни атрибут Фулерове теорије унутрашње моралности, лежи управо у уверењу да „тиранин посвећен погубним циљевима нема

самодовољни разлог да подреди себе дисциплини конзистентног деловања помоћу захтевних процеса права, под условом да је рационална суштина такве самодисциплине истинска вредност реципроцитета, правичности и поштовања лица која тиранин *ex hypothesis*, презире“ (Финис, 2005: 285), те да ће „верност владавини права увек највероватније редуцирати ефикасност зла зле власти, пошто она систематски ограничава слободан маневар власти“ (Финис, 2005: 285). На крају, значајно би било указати и на извесне резерве које Финис задржава у односу на Фулеров концепт владавине права, будући да, по његовом мишљењу, оно не гарантује остварење и заштиту заједничког добра.

У том смислу, професор Харт³ исказује склоност да Фулеровом императиву унутрашње моралности одрекне карактер „моралног“, будући да он, према његовом мишљењу, не садржи никакву моралну димензију, већ искључиво служи остваривању циљева законитости и легалитета. Харт, наиме, признаје да се „не може озбиљно доводити у питање да је настајање права, у свим епохама и свуда, уствари било под снажним утицајем и конвенционалног морала и идеала одређених друштвених група“ (Харт, 1994: 226), ипак придодајући томе упозорење да би било неоправдано закључити „да правни систем *мора* испољавати неку одређену саобразност с моралом или правдом, или да *мора* почивати на широко присутном убеђењу да постоји морална обавеза да се он поштује.“ (Харт, 1994: 226) Својом перцепцијом законодавства нацистичке Немачке, Харт даје свакако један од најилустративнијих примера својих теоријских ставова. Упркос њиховог очигледног отклона у односу на универзалне принципе моралности и цивилизацијске вредности, он се не либи да овим законима призна карактер права, уважавајући њихову валидност према критеријумима секундарних „правила признавања“. У том смислу, посебно је интересантан случај извесне Немице, која нацистичким властима

---

3 Херберт Лајонел Адолфус Харт, као један од првака америчке правне мисли друге половине двадесетог века, оцењен од стране савременика као најзаслужнији за ренесансу филозофије права у Великој Британији након Другог светског рата својим, у границама правног позитивизма стационараним учењем, те изазовношћу којом, нарочито у односу на Фулерову доктрину, зрачи његово дело, пружио је несумњив подстицај развоју Фулерове теорије моралности. Године 1958. Харт објављује своја предавања одржана на Правном факултету универзитета у Харварду у тексту насловљеном као „*Позитивизам и раздвојеност права и морала*“, те на овај начин отвара упорну дебату на релацији са Фулером, чија ће садржина дати снажан печат англоамеричкој правној мисли друге половине двадесетог века, те трајно везати имена двојице мислилаца. Будући репрезенти супротстављених теоријско-правних концепата, својом конфронтацијом они изражавају и опште позиције позитивистичке, односно јуснатуралистичке мисли, пружајући нам на тај начин могућност да лакше сагледамо и разумемо укупност односа и различитости ових схватања.

пријављује свог супруга због изношења антирежимских ставова, услед чега он бива осуђен испрва на смртну казну, касније преиначену у обавезу војне службе на руском фронту. По окончању рата, човек покреће судски поступак против своје жене, која своју одбрану базира на чињеници да је њен муж својим понашањем починио прекршај нацистичког статута из 1934. године. Упркос томе, суд послератне Немачке утврђује њену одговорност у датом случају.

Наиме, сам случај изазива опречна тумачења двојице супротстављених мислилаца. Док Харт у спорном правном акту види сегмент позитивно-правног поретка, претпостављајући његову легалност, односно валидност дефинисану стандардима својих правила признавања његовим недостацима у сфери морала и правичности, дотле му Фулер, услед неспојивости његове садржине са захтевима елементарне моралности, одриче сваки карактер права. Харт посебно проблематизује Фулерово схватање о правној валидности условљеној моралношћу, осветљавајући га са становишта смисла и примене начела *nulla poena sine lege*, те у том смислу каже: „може се допустити да су немачки потказивачи, који су људима из себичних разлога проузроковали казну према монструозним законима, починили оно што је морал забрањивао; ипак, морал може такође захтевати да држава само казни оне, који су чинећи зло, починили оно што је држава забрањивала у то време“ (Харт, 1994: 255).

6. Осам принципа унутрашње моралности

Услови који воде остваривању пуне моралности права у процедуралном смислу, дакле у смислу Фулеровог концепта унутрашње моралности, састоје се у следећем: у потреби да се право створи, затим у промулгацији, односно обнародовању прописа, будући да се од грађана покоривање правној норми може очекивати само уколико знају да она постоји, те уколико су упознати са њеном садржином, те у негацији ретроактивности, јер рестриктивни закон сам по себи и апстрахован од одговарајуће функције у систему закона који су углавном проспективни Фулер дисквалификује као истински монструозан. Следе јасност закона, с обзиром на то да се успех законодавца у формулисању правног правила на разумљив начин, непосредно одражава и на могућност његове доследне примене, избегавање доношења контрадикторних закона, односно прописа који од грађана захтевају понашање које је ван њихових моћи. На крају, неопходно је осигурати сталност временског важења закона, како би се, избегавањем честих промена правила, грађанима пружио могућност да своје понашање

ускладе са оним што им законодавац намеће, као и обезбедити усклађеност утврђених правила, онако како су објављена, и њихове примене.

Сваки од ових услова представља конститутиван елемент појма интерне моралности, те се њиховим одсуством право лишава саме своје есенције и истинског смисла. Оно као такво и престаје да буде правом. Наравно, њихово апсолутно остварење исходovalo би једном утопијском ситуацијом где би унутрашња моралност правног поретка у свим својим аспектима била доведена до својих крајњих граница, те би се у крајњој линији нашла у супротности са сопственом сврхом. На овај проблем Фулер указује својим примером апсолутне забране ретроактивности, којом би овај вид дејства закона био искључен и за случајеве у којима би оно било пожељно, те се „ испоставља да један од на изглед најочигледнијих захтева законитости изазива неке од најтежих проблема целокупне моралности права “ (Фулер, 2011: 59).

7. Закључак

На крају, преостаје покушај да укупан утисак о карактеру и смислу Фулеровог концепта унутрашње моралности сажмемо и изложимо на начин који би пружао могућност за изрицање непристрасног и критичког суда. Опус дела, научних радова и разноврсних чланака, као и других публикација који за предмет интересовања имају Фулерову мисао већ за његовог живота, а нарочито у деценијама које су уследиле досежу такве размере и третирају његово дело са толико различитих позиција да би сваког новог читаоца снабдевеног амбицијом да на нов и оригиналан начин сагледа и оцени Фулерово дело убрзо лишили илузије о могућности изрицања неког свежег и оригиналног суда. Слике негодуюћих првака правне мисли и ускомешане академске елите представљале су управо сталне кулисе оне и онакве правно-филозофске сцене Сједињених Америчких Држава на коју са својим јуснатурализмом, својом интерном моралношћу и својим принципима Фулер одлучно ступа. Већ је речено и да је у тој армији Фулеру несклоних било и таквих који су напуштали своје тврдокорно опонентске позиције, те се наново представљали стручној јавности као поклоници његове мисли.

Идеја унутрашње моралности и осам принципа на којима је њено остваривање засновано неоспорно удахњује нову свежину правно-теоријској мисли свога времена, мада се њен значај тиме још не исцрпљује, будући да својом ауром контроверзе наставља да узнемирује духове у сфери стручне јавности, повлачећи за собом безбројне коментаре и расправе. Управо у том својеврсном потенцирању снага и „капацитета“

правне мисли назире се један посебан квалитет Фулерових идеја, те се кроз вишедеценијске полемике и сучељавања брине научне личности и развијају идеје, чиме се свакако пружа незанемарљив допринос целокупној правној мисли.

Већ је напоменуто да раскидом са традиционалним поимањем природног права Фулер инаугурише један потпуно нов концепт, са настојањем да и у процесној сфери, дакле у делатности конципирања правних аката као инструмената за регулацију друштвених односа, устоличи принцип дефинисања одговарајућег моралног императива, у чијем удовољавању види елементарну гаранцију за доследно остваривање начела законитости. Наиме, Фулерови принципи унутрашње моралности, чијим се поштовањем правно правило снабдева оним атрибутима на основу којих његовим адресатима бива омогућено да га у потпуности схвате, упознају, те својевољно донесу одлуку у погледу поступања, односно непоступања у складу са налогом, свакако представља основну вредност овог теоријског модела, чијом се применом уистину значајно доприноси остварењу начела владавине права и унапређењу стандарда правне сигурности. Самим тим, у њима Фулер уједно види и критеријуме за разликовање „права“ од „неправа“, односно од оног система правних правила који, не удовољивши захтевима унутрашње моралности, не поседује ни задовољавајући минимум моралног кредибилитета за постављање захтева својим адресатима. Можда се управо у овој „процедуралности“ Фулеровог јуснатуралистичког концепта, односно у ауторовој склоности да „стрелу“ свога моралног захтева одапне управо ка сфери интерне моралности, наговештава својеврсна универзална вредност његове теорије, будући да његових осам принципа дефинишу моралне стандарде који се односе на општа својства којима правни акт треба да буде снабдевен, заобилазећи на тај начин материјална решења правне регулативе и релативност њихове моралне коректности. Као што смо видели, управо је на овом месту Фулер у највећој мери изложен удару критике, будући да део неистомишљеника одриче његовим принципима карактер било какве моралности, те их своде на ниво пуких услова за установљавање ефикасније правне регулативе. Свакако да они представљају и нешто више од тога, наиме, управо ови захтеви творе својеврсну платформу, на темељу које би, кроз своју регулативну делатност, законодавац градио и одржавао правичан однос према адресантима правних аката.

Такође, никако не би требао бити пренебрегнут ни снажан осећај духа хуманизма којим неоспорно зрачи његова целокупна мисао, те у коме читав његов теоријски концепт налази своје најдубље оправдање и смисао. У том смислу, концепт моралности тежње представља онај круцијални

супстрат који природу и сврху Фулерове природноправне мисли оплеменењује евокацијом идеала највиших људских вредности и врлина, те управо кроз подстицање тежње ка њиховом досезању, он развија фундаменталне појмове своје теорије. Управо се у овом контексту исказује сва симптоматичност Фулерове дефиниције права, његова перцепција материјалних, односно суштствених циљева права, а на крају и самих стандарда испуњења принципа унутрашње моралности. Инсистирајући на овом и оваквом моделу моралности, Фулер несумњиво афирмише хуманистичке принципе вредности човека и људског достојанства.

Литература/References

- Вукадиновић, Г. (2012) Савремена школа природног права, *Правни живот*. 12 (LIV). 607–615
- Ђурђић, С. (2012) Фулерова моралност која чини право могућим, *Правни живот*. 12 (LIV). 703–717
- Степанов, Р. Вукадиновић, Г. (2003) *Модерност права*, Нови Сад: Футура.
- Степанов, Р. Вукадиновић, Г. (2000) *Правна мисао XX века*, Нови Сад: Футура
- Summers, R. (1984) *Lon L. Fuller*. [Electronic version]. Преузето 25. 05. 2017.
http://books.google.rs/books?id=222mAAAAIAAJ&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
- Фасо, Г. (2007) *Историја филозофије права*, Подгорица: ЦИД.
- Финис, Џ. (2005) *Природно право*, Подгорица: ЦИД.
- Фулер, Л. (2011) *Моралност права*, Београд: Правни факултет.
- Харт, Л. (1994) *Појам права*, Подгорица: Правни факултет и Службени гласник.

Srđan Budisavljević, LL.B.

PhD Student,

Faculty of Law, University of Niš

**PRINCIPLES OF INTERNAL MORALITY OF LAW IN
LON FULLER'S NATURAL LAW THEORY**

Summary

Not following up directly on the preceding classical natural law tradition, Fuller's work demonstrates his effort to develop a new theoretical model which would make the idea of natural law more receptive to the understanding of the contemporary audiences. Thus, in the midst of the legal positivist trends, jusnaturalism relies on the concept of process where it finds a fruitful formula for overcoming the shortcomings of previous approaches. Fuller's eight principles of internal morality of law are based on the idea of envisaging such legal standards that would result in the adoption of legislative acts which would guarantee each citizen full certainty as to their validity and content, whereas the observance or inobservance of these legal rules would be a matter of free will (human autonomy). This ethical imperative seeks to bypass the relativism of the content of a legal act by defining those universal criteria that any legal act must fulfill in order to meet the moral minimum. Considering the boldness and originality of the exposed principles which are the cornerstone of his specific variant of legal naturalism, Fuller's morality of law theory was like a glove thrown into the face of the legal theorists of positivist provenance. The revitalization of the jusnaturalist thought offered an alternative to the prevailing doctrinal understandings and indisputably provided a significant contribution to the overall legal theory heritage.

Keywords: Lon Fuller, natural law theory, principles of internal morality of law, positivism.